

El paper dels intel·lectuals en la construcció del discurs nacionalista a les nacions sense estat: el cas de Catalunya¹

Montserrat Guibernau
Open University. UK

L'autora presenta una anàlisi sobre la relació entre els intel·lectuals i el nacionalisme en l'àmbit de les nacions sense estat occidentals i, de manera més específica, sobre com els intel·lectuals van contribuir al ressorgiment del nacionalisme a Catalunya durant el franquisme.

The author presents an analysis of the relationship between intellectuals and nationalism in the context of Western stateless nations and, in particular, in how intellectuals contributed to the revival of nationalism in Catalonia under Francoism.

Aquest article ofereix un marc teòric per a l'estudi de la relació entre els intel·lectuals i el nacionalisme en l'àmbit de les nacions sense estat occidentals i, en particular, centrat en el paper dels intel·lectuals en el ressorgiment del nacionalisme català durant la dictadura franquista.

Per començar, analitzarem el context específic en què els intel·lectuals duen a terme les seves activitats dins les nacions sense estat.

El context sociopolític

L'estudi del nacionalisme en les nacions sense estat requereix un enfocament concret que tingui en compte dos factors fonamentals: (1) el fet que el nacionalisme d'oposició o no estatal apareix dins estats nació ja establerts i (2), la necessitat que una "elit alternativa" estigui preparada per reptar l'Estat, és a dir per construir una ideologia nacionalista i per conduir el moviment nacionalista.

El nacionalisme de les nacions sense estat emergeix dins estats nació ja establerts que disposen d'un sistema d'ensenyament nacional, d'una estructura específica de mitjans de comunicació, d'una elit constituïda en el poder i d'un conjunt d'institucions que formen l'estat i que determinen el seu marc territorial, polític, social i econòmic. Els estats nació integren un grup d'institucions que defineixen i governen el país, mentre que les nacions sense estat poden gaudir o no d'alguna mena d'autonomia cultural o política, segons quina hagi estat la decisió de l'estat que les conté.

Sovint, més d'una nació es troba inserida sota el paraigua d'un sol estat. Dins de l'estat, i d'una manera pràcticament invariable, una nació preval per sobre de les altres i exerceix un paper destacat en el govern del país i també en la definició de la seva identitat a través de la promoció d'una llengua i una cultura específiques, cosa que comporta, generalment, la marginació de les altres cultures i llengües de l'estat. A Espanya, Castella es va erigir en la nació dominant en perjudici, sobretot, de Catalunya, el País Basc i Galícia. Al Regne Unit, Anglaterra esdevingué la nació dominant.

L'aparició d'un moviment nacionalista en una nació sense estat requereix l'existència d'intel·lectuals preparats per construir un discurs nacionalista diferent, i sovint oposat al de l'estat. Fotografia: retrat de Valentí Almirall.

L'existència d'una comunitat que es consideri a si mateixa una nació diferent de la que l'estat pretén promoure té la capacitat d'amenaçar i qüestionar la legitimitat de l'estat, sempre que aquest es defineixi com una institució política unitària. Els estats democràtics reconeixen la diversitat existent a l'interior de les seves fronteres, però solen ser refractaris a utilitzar el terme "nació" quan es refereixen a les minories nacionals que inclouen, atès que les conseqüències polítiques que això pot comportar —per exemple, el reconeixement del dret a l'autodeterminació d'una nació— normalment són molt problemàtiques des del punt de vista de l'estat. Per aquesta raó, l'estat sol tenir per perillosos els nacionalismes regionals, perifèrics o de les minories (la terminologia varia en cada cas) o si més no, els acostuma a percebre com un fenomen molest i gens agradable de tractar.

Les maneres com l'estat respon a les demandes de les minories nacionals incloses en el seu territori depenen de la naturalesa de l'estat, del caràcter específic del moviment nacionalista i del suport internacional que aquest pugui aconseguir.

L'aparició d'un moviment nacionalista en una nació sense estat requereix l'existència d'intel·lectuals preparats per construir un discurs nacionalista diferent, i sovint oposat al de l'estat. Per contra, els intel·lectuals que representen o s'identifiquen plenament amb l'estat exercen el seu treball dins de marcs ja establerts, que l'estat crea i defensa. Quan l'estat nació es trobava ocupat en el procés de la seva pròpia constitució, els seus intel·lectuals construïren un discurs nacionalista centrat en la cultura i la llengua seleccionades per homogeneïtzar els ciutadans i per marginar alhora les llengües i les cultures «regionals». D'aquí ve que aquests intel·lectuals sovint es mostrin crítics i fins i tot desdenyosos davant els moviments nacionalistes no estatals.

«L'elit alternativa»

Per al desenvolupament del nacionalisme en les nacions sense estat és crucial l'existència d'una

«elit alternativa» i la posició que aquesta ocupi. Per «elit alternativa» entenc els individus cultes que, si el moviment nacionalista progressa, probablement en seran els líders. Una «elit alternativa» inclou:

a) Les persones que se senten descontentes pel tracte que l'estat dispensa a la seva comunitat. El grau i la força de la seva insatisfacció pot variar. De vegades, aquesta insatisfacció es connecta a la intensitat de les mesures discriminatòries i repressives imposades per l'estat i que poden abastar mesures polítiques, culturals, socials i, fins i tot, l'ús de la força. Un exemple que ve a tomb és el cas dels intel·lectuals catalans que van participar en les activitats de resistència contra el règim franquista.

b) Les persones que s'han vist excloses de l'elit «oficial» de l'estat a causa del seu origen re-

1. La recerca en què es basa aquest capítol forma part del projecte "Regional identity and European citizenship", finançat pel programa ESRC "One Europe or Several?"

gional. En aquests casos, aquestes persones no poden o tenen dificultats per desenvolupar el seu treball dins els cercles de poder i d'influència de l'Estat, i han de circumscriure les seves activitats a la seva comunitat d'origen. Un exemple d'això l'ofereix l'actitud adversa en contra dels catalans, una actitud que va comportar la seva exclusió de les posicions influents en l'estructura del poder polític i econòmic espanyol durant el segle XIX i gran part del XX.

c) Les persones que decideixen donar prioritat a la seva lleialtat a la nació sense estat en lloc d'intentar integrar-se dins l'elit oficial de l'estat. Aquesta decisió implica el seu compromís amb l'avenç d'una causa nacional oposada a la de l'Estat, i això sol comportar la seva exclusió automàtica de l'elit oficial. En aquests casos, és l'elecció individual, més que no pas l'exclusió sistemàtica exercida per les institucions estatals per raó de l'origen regional, la responsable que aquestes persones s'incloguin en la categoria d'elit alternativa.

En l'Espanya democràtica actual, els intel·lectuals catalans que han optat per fer la seva obra exclusivament en català s'han vist automàticament exclosos dels cercles intel·lectuals de Madrid (estatals), tret que les seves obres es tradueixin al castellà. S'ha dit que aquesta és una estratègia amb què persones instruïdes, que altrament potser no aconseguirien una posició preeminent dins l'elit estatal —arran d'una competitivitat despietada— puguin obtenir amb més facilitat una posició important dins una nació més petita i en què la competitivitat segur que és menys intensa. Aquest argument posa en relleu l'interès personal d'uns quants individus a promoure unes formes regionals de nacionalisme amb el propòsit d'accedir a posicions privilegiades.

Però, també existeixen, és clar, aquells intel·lectuals que juguen la carta 'espanyolista' a Catalunya i que es converteixen així en representants de la 'cultura' de l'Estat dins de la societat catalana. El mateix argument que fa referència a una opció interessada es podria aplicar en aquest cas tot raonant que també la defensa d'una posició minoritària a Catalunya i que con-

vé a l'Estat, i no el mèrit propi és el que contribueix al renom i estatus d'aquests intel·lectuals que reben generalment el suport dels cercles intel·lectuals a escala estatal, però que sovint només exerceixen a Catalunya. De totes maneres, sempre trobarem un nombre significatiu d'intel·lectuals que actuen motivats pels seus propis principis, sense «servituds» i lluny de donar prioritat a la promoció i l'interès personal.

Al meu parer, si bé de vegades l'interès personal pot explicar l'existència d'intel·lectuals que defensen formes de nacionalisme no d'estat, explicar totes les lleialtats nacionalistes en funció de motivacions econòmiques i de l'afany de poder condueix a interpretacions errònies. Una estimació sincera a la nació i el desig de la seva prosperitat animen molts nacionalistes en les nacions sense estat, sobretot en aquells casos en què la nació se sent cultural, política o econòmicament oprimida pels aparells de l'estat. No oblidem tampoc que, dedicar la vida a la defensa i al realçament del caràcter específic de la pròpia nació pot actuar com un estímul potent, capaç de donar sentit a la vida d'un mateix, en establir un objectiu clar i concret per a les pròpies accions. Endemés, normalment els individus emprenen projectes nacionalistes formant part d'un grup, la qual cosa genera sentiments de solidaritat i companyonia derivats de la lluita per un objectiu comú. Així doncs els intel·lectuals que formen part de l'elit alternativa solen experimentar l'escalfor emocional que dimana de la seva pertinença al grup; el sentiment de pertànyer a la nació es viu a través de l'experiència col·lectiva del moviment o el partit nacionalista. Amb tot, les diferències entre els líders nacionalistes no s'han d'ignorar, perquè la confrontació obstinada entre ells és un fenomen comú, com ho són també l'enveja i la competitivitat entre els intel·lectuals, així com el seu interès per ser més influents, guanyar més diners, obtenir més reconeixement o rebre un càrrec millor.

Un cop fetes aquestes consideracions generals sobre les condicions en què es desenvolupa la relació entre el nacionalisme i els intel·lectuals en les nacions sense estat, iniciem l'estudi del cas català.

Els moviments nacionalistes necessiten «elits alternatives» insatisfetes, insatisfacció que connecta amb la intensitat de les mesures discriminatòries i/o repressives imposades pels estats, com fou el cas dels intel·lectuals catalans que van participar en les activitats de resistència contra el règim franquista. Fotografia: Josep Benet en els primers temps de la transició democràtica a Catalunya.

Els intel·lectuals i el nacionalisme català

La resistència cultural al franquisme

Sóc conscient de les diferències importants entre el paper que tenen els intel·lectuals en el naixement d'un moviment nacionalista i el que tenen en la reemergència d'un moviment nacionalista que ha estat desmantellat. En el primer cas, cal desvetllar la consciència nacional i construir un discurs nacionalista fins ara inexistent; en el segon, es tracta d'invocar sentiments i rasons ja articulades en discursos nacionalistes anteriors. Cal, en aquestes circumstàncies, analitzar les causes del desmantellament nacional i renovar i refer el discurs nacionalista. En el cas de Catalunya, el ressorgiment del nacionalisme català durant la dictadura franquista s'esdevingué en un context marcat pels efectes devastadors del règim sobre la llengua i la cultura catalanes.² Es tracta d'un moment històric en el qual només cercles reduïts d'intel·lectuals i activistes polítics clandestins lluitaren contra l'intent de destrucció dels components nuclears de la identitat catalana, dedicant tot el seu esforç al conreu de l'alta cultura catalana.

Durant el franquisme, l'elit intel·lectual catalana es va escindir entre els qui s'havien adherit al règim i els qui s'hi oposaven i havien assumit la tasca de lluitar contra la repressió lingüística i cultural imposada per Franco. Però, així com entre els primers n'hi va haver que es van incorporar a l'elit espanyola dominant, els segons es van veure automàticament exclosos, i sovint perseguits, pel règim. Quan es consideren les iniciatives destinades a preservar la llengua i la cultura catalanes, caldria distingir entre: les iniciatives originades per individus i grups especí-

fics, i les iniciatives de certs sectors de dues institucions molt influents, l'Església catòlica i la universitat.

Pensar Catalunya

Un dels efectes de la guerra civil i la imposició del règim franquista fou la reflexió que alguns intel·lectuals catalans portaren a terme entre 1939 i 1960 a través d'un considerable nombre d'obres sobre la natura del país, la seva història, i la manera de ser dels seus habitants. Es tracta d'un conjunt d'aportacions amb un tarannà de reconciliació i una voluntat de reconstrucció i recuperació d'una Catalunya democràtica, autogovernada i moderna. Entre un nombre considerable d'escrits,³ de caire minoritari i per a minories, cal destacar les aportacions de Jaume Vicens Vives, *Notícia de Catalunya* (1954) i de Josep Ferrater Mora, *Les formes de la vida catalana* (1944).

2. Benet, J. *Catalunya sota el règim franquista*. París: Edicions Catalanes de París, 1973.

3. Entre aquests escrits, Salvador Giner [et al.] en el seu llibre *La cultura catalana: el sagrat i el profà* Barcelona: Edicions 62, 1996, destaquen els següents: 1940, Carles Cardó, *La moral de la desfeta*; 1941, Carles Pi i Sunyer, *Grandesa i misèria del sentiment nacional*; 1943 Jordi Arquer, *El futur de Catalunya i els deures polítics de l'emigració catalana*; 1944 Josep Maria Ferrater Mora, *Las formas de la vida catalana*; 1944, Joan Comorera, *La nació en la nova etapa històrica*; 1944, Domènec Guansé, *Cataluna y el imperialismo castellano*; 1945, Pere Bosch Gimpera, *La formación de los pueblos de España*; 1946, Josep Trueta, *The Spirit of Catalonia*; 1946, Carles Cardó, *Histoire spirituelle des Espagnes. Étude historico-psychologique du peuple espagnol*; 1949, Joan Estelrich, *La falsa paz*; 1954, Francesc Maspons i Anglès, *El dret català*; 1954, Jaume Vicens Vives, *Notícia de Catalunya*; 1959, Miquel Batllori, *Vuit segles de cultura catalana a Europa*.

La creació d'una consciència nacional i d'un discurs nacionalista són passes bàsiques per a tot nacionalisme; en el cas de Catalunya, el ressorgiment vingué marcat pels efectes de la repressió sobre la llengua i la cultura catalanes. Fotografia: llibre de conclusions del Congrés de Cultura Catalana (1977).

El propòsit de Jaume Vicens Vives en escriure *Notícia de Catalunya* és esbrinar «quí hem estat i qui som si volem construir un edifici acceptable dins el gran marc de la societat occidental a la qual pertanyem per filiació directa des dels temps carolíngis.»⁴ Vicens ens encoratja a tenir consciència històrica com a únic mètode per tal d'accedir a comprendre la mentalitat «pròpia i diferenciada» de cada poble.

Vicens descriu el català com un *home de «marca»*, és a dir, originari de la *Marca hispànica*, la part transpirinenca del reducte europeu carolíngi, «un passadís geohistòric [...] entre dos mons geogràfics i culturals diversos.»⁵ Com a tals, els catalans som: «incongruents i paradoxals [...] Som fruit de diversos llevats i, per tant, una bona llesca del país pertany a una biologia i a una cultura de mestissatge.»⁶ Però els catalans, també som fruit de la *polaritat mar-muntanya*, «el conservadorisme muntanyenc i l'activisme litoral [...] la mentalitat feudal pirinenca i la capitalista de la costa.»⁷ Un tercer tret que defineix els catalans, és la fusió entre *la casa i la família*, el treball individual i col·lectiu. No obstant això, el tret definitori més important del caràcter català, segons Vicens, és el pactisme, o sigui la concepció que el pacte amb la sobirania ha de regular tota l'ordenació humana i política de la col·lectivitat. Aquest fet té una indefugible ascendència feudal; del ver feudalisme que ajuntava les persones a les persones, no les persones a la terra.⁸

El mateix Jaume Sobrequés, en la seva obra *El pactisme a Catalunya* (1982), destaca l'arrelament del pactisme en la mentalitat catalana i la seva aplicació a tota mena de relacions socials.

Josep Ferrater Mora en *Les formes de la vida ca-*

talana (1944) descriu els trets que defineixen, segons ell, la personalitat catalana com un ideal a què cada català s'aproxima sense mai realitzar-lo⁹, seguint així el model dels «tipus ideals» utilitzat pel sociòleg alemany Max Weber. Les quatre formes que defineixen el caràcter català, i que mai no es manifesten en estat pur són: *la continuïtat, el seny, la mesura i la ironia*. Ferrater ens adverteix, però, que cal estudiar aquestes quatre virtuts sense oblidar «els defectes i els vicis», alguns dels quals deriven d'una exaltació exagerada de les virtuts que poden portar els catalans a tancar-se en si mateixos i a menysprear la realitat aliena. Entre «els mòbils que transformen la vida oberta en vida closa», Ferrater presta especial atenció al *ressentiment*, com a defecte o vici que «destrueix la rel de l'existència i resseca la saba de la vida.»¹⁰

Per a Ferrater la *continuïtat* és la característica més rellevant de la manera de ser catalana, ja que «aspirar a la continuïtat de la vida significa primordialment voler que la vida tingui sentit, és a dir, que cada un dels seus actes pugui ésser comprès en funció de la totalitat de la vida.»¹¹ D'aquí prové la importància de la història. Salvador Giner, Lluís Flaquer, Jordi Busquet i Núria Bultà, en reflexionar sobre Ferrater Mora escriuen, «Catalunya és substancialment, tradicionalista, si per tradicionalista entenem, no una doctrina, sinó una forma de vida; això és, una manera de respectar el passat com a tal i voler que perduri.»¹² La continuïtat es revela en l'amor i el respecte que tenen els catalans pel treball, un treball ben fet, «d'ací que la forma de treballar a Catalunya sigui gairebé sempre una tradició i que qualsevol labor, àdhuc la menys manual de totes, adopti insensiblement la forma de la menestralia.»¹³ Podríem dir que el treball: «En realitat, és el replegament del país cap al seu refugi essencial, cap al treball que enterra decepcions i desperta noves esperances.»¹⁴

El *seny* no és la característica més important i menys encara la decisiva del caràcter català.¹⁵ Per a Ferrater, el seny és expressió de la salut de l'ànima, de la robustesa de l'esperit. «L'autèntic seny és perseguir el que és just, convenient i correcte, encara que aquesta persecució sigui en al-

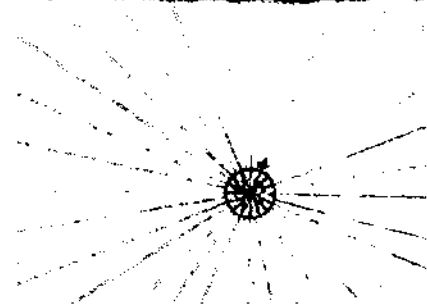
J. TRUETA

The
SPIRIT
of
CATALONIA

Geoffrey Cumberlege
OXFORD UNIVERSITY PRESS
LONDON NEW YORK TORONTO
1946

Durant el franquisme diversos intel·lectuals i professionals nodriren, des de diverses òptiques, el sentiment nacionalista, com les obres de Jaume Vicens Vives Notícia de Catalunya (1954), Les formes de vida catalanes (1944) de Josep Ferrater Mora o la de Josep Trueta, publicada l'any 1946 al Regne Unit, The Spirit of Catalonia, llibres que, a més de fixar els trets característics de Catalunya, aspiraven a fixar la continuïtat com a tret concret.

NOTICIA
DE
CATALUNYA

guns instants l'acció més insensata que hom pugui imaginar.»¹⁶ Pel català, parlar de seny revela «la possessió d'una experiència, i això vol dir, en primer lloc, que la vida catalana no és ni molt menys una existència puritana»¹⁷ encara que sí, regulada per la mesura. Si en aquest punt comparem les afirmacions de Ferrater amb les de Vicens, observarem que Vicens ens parla de dos trets essencials del caràcter català: *el seny i la rauxa*, els dos pols inescrutables del nostre tarannà històric, i de difícil traducció a qualsevol altra llengua. Vicens puntualitza, «les rauxes, però, són transitòries. El seny és allò que perdura.»¹⁸

La *mesura* és una virtut individual, «no hi ha, en efecte, pobles mesurats.»¹⁹ Ni tots els catalans són sempre i necessàriament mesurats. La mesura és al mateix temps limitada i fecunda. «Si defuig els excessos, és perquè vol que el terreny acotat i l'acció acomplida assoleixin veritablement allò que la desmesura no pot assolir gairebé mai: eficàcia.»²⁰ Ferrater menciona com a exemple de la mesura la dansa de la sardana. La sardana, «anella mística», com digué Joan Maragall, és veritablement profunda, perquè és expressió de la mateixa rel i entranya d'un poble. A través de la sardana descobrim, en efecte, aquestes mateixes formes que hem intentat aclarir [...] però si alguna hi ressalta i excel·leix és precisament la mesura.²¹

La *ironia* és una purificació, una depuració de l'experiència que ens distancia de les coses. El català, com a persona individualista, vol conservar la possibilitat de lliurar-se a una cosa per la seva pròpia decisió. I per això, ens diu Ferrater, brolla en el català de manera natural i espontània la ironia quan se li brinda quelcom que no val la pena d'una consagració absoluta.²² La iro-

4. Vicens Vives, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1959] p. 9.
5. Vicens Vives, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1959] p. 20.
6. Vicens Vives, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1959] p. 20.
7. Vicens Vives, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1959] p. 24.
8. Vicens Vives, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1959] p. 88.
9. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1944] p. 9.
10. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1944] p. 16.
11. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1944] p. 35.
12. Salvador Giner, Lluís Flaquer, Jordi Busquet i Núria Bultà. *La cultura catalana: el sagrat i el profà*. Barcelona: Edicions 62, 1996, p. 94.
13. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1944] p. 36.
14. Salvador Giner, Lluís Flaquer, Jordi Busquet i Núria Bultà. *La cultura catalana: el sagrat i el profà*. Barcelona: Edicions 62, 1996, p. 96.
15. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1944] p. 45.
16. Salvador Giner, Lluís Flaquer, Jordi Busquet i Núria Bultà. *La cultura catalana: el sagrat i el profà* (Barcelona: Edicions 62, 1996) p. 97.
17. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999 [1944] p. 50.
18. Vicens Vives, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Columna-Proa, 1999, p. 169-171.
19. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999, [1944] p. 64.
20. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999, [1944] p. 77.
21. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999, [1944] p. 81.
22. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999, [1944] p. 91.

nia sorgeix generalment en èpoques de crisi, la qual cosa no vol dir que, fora d'aquestes, les persones no puguin ser iròniques. Però, el predomini de la ironia en aquelles èpoques ens demostra que la seva funció és encobrir la desesperació que en tals moments s'accentua, i per això l'home irònic és sempre, en certa manera, un home desesperat.²³

La consciència vigilant dels catalans els porta a viure en crisi durant tots els instants de la seva història i no sols en aquells moments que solen anomenar-se particularment crítics. Com escriu Giner,

En conservar l'esperit crític i l'estat desesperat, la ironia fa possible que la vida continuï vogant en el mar del dolor i de la consciència; evita que es perdi per una confiança excessiva en ella mateixa; elimina l'arrogància i la supèrbia. Aquesta ironia que supera la crisi i alhora la conserva és una ironia reveladora.²⁴

Actituds envers la cultura catalana

La reflexió sobre Catalunya i la manera de ser dels catalans ens porten a destacar les diverses actituds dels ciutadans de Catalunya, i en especial d'intel·lectuals i polítics, envers allò que és entès com a «nucli central» de la tradició cultural catalana. Aquestes actituds varien força i apareixen sovint de forma difusa en els diversos grups que formen l'estructura social de Catalunya.²⁵ Seguint la tipologia de Salvador Giner, distingirem entre quatre «tipus ideals» que admeten un elevat nombre de matisacions, aquests són: l'essencialisme, el pactisme, l'espanyolisme i el cosmopolitisme.

L'*essencialisme* consisteix a concebre la nació catalana com un ens natural, etern i immutable que cal preservar en la seva puresa, i al qual cal protegir de tota contaminació. El perill més gran al qual es troba exposada Catalunya, segons els essencialistes, és l'amenaça de «desnacionalització», és a dir, de pèrdua del nucli definidor de la pròpia identitat com a nació única i irrepetible. Aquesta actitud generalment rebutja el caràcter dinàmic de la identitat, així com la possibilitat d'enriquiment de la pròpia cultura com a resultat del contacte amb cultures diverses. Per aquest

motiu, l'essencialisme sol adoptar un caràcter defensiu i moltes vegades es troba associat amb el victimisme, consistent en la persuasió que Catalunya és objecte perenne d'atacs i escomeses injustificats. Dit això, tot i que en principi l'actitud essencialista consisteix en una mena de reacció emocional que exclou l'anàlisi científica, [...] poden existir versions d'essencialisme empeltades de racionalitat en graus diversos i fecundades per una reflexió serena i lúcida sobre la realitat.²⁶

Voldríem afegir que, tal com escriu Àngel Castineira, l'essencialisme ha de ser contemplat en gran mesura com la reacció resistencialista a les agressions exteriors patides en moments o períodes històrics concrets.²⁷

El *pactisme*, és un dels trets característics dels catalans que es remunta als inicis del feudalisme. El pactisme deriva del reconeixement de les pròpies limitacions enfront l'adversari, però aquesta feblesa pot convertir-se en una força positiva capaç de permetre'ns d'aprofitar els avantatges de la situació. En la pràctica, el pactisme representa la disposició a negociar en tota circumstància per tal de salvar tot allò que sigui possible salvar, tot evitant postures d'intransigència i de rauxa. Tota la classe política catalana amb responsabilitats en el poder, tant de dreta com d'esquerra, tant si preconitza un nacionalisme moderat com un federalisme autonomista, en una mesura o en una altra, exhibeix cotes força altes d'esperit pactista.²⁸

L'*espanyolisme* significa el rebuig de Catalunya com a nació i la reducció de la cultura catalana a una varietat, més o menys folklòrica, d'una cultura espanyola unitària. Els espanyolistes defensen la nació espanyola com a única realitat. Dins l'espanyolisme, Giner distingeix el que anomena «espanyolisme essencialista», que no admet ni el diàleg entre les diverses cultures hispàniques, ni la possibilitat que el concepte d'hispanitat es trobi sotmès a un procés de transformació com a producte dels canvis provocats per la creació de l'estat de les autonomies; i «l'espanyolisme pactista» que exemplifica una actitud més oberta a la redefinició d'Espanya arran de la transició democràtica que pot arribar a acceptar el caràcter plurinacional de l'Estat.

Per tal d'articular els seus discursos, els nacionalismes de les nacions sense estat requereixen elits alternatives preparades per construir discursos nacionalistes crítics amb l'estatu quo establert.

Fotografia: Josep Ferrater Mora (a la dreta), acompanyat de Salvador Giner i Victòria Camps.

Al meu parer, cal distingir tres versions més de l'espanyolisme, una de dreta i dues d'esquerra. La primera, professada sobretot per la gran burgesia catalana i pels dirigents d'aquelles empreses que s'adrecen a un mercat d'àmbit estatal, considera la classe alta espanyola com el seu grup social de pertinença o, si més no, de referència. La segona, exemplificada per amplis sectors de la classe treballadora oposats a una classe dominant, unida per sobre de les seves afiliacions regionals, troba la seva millor defensa en uns sindicats forts i integrats a nivell de l'Estat. La tercera versió correspon a un espanyolisme d'esquerra jacobina, centralista i hostil a qualsevol concepció federalista o que accepti la plurinacionalitat de l'estat. Sovint, en el camp de les aliances polítiques, l'espanyolisme de dreta i el d'esquerra jacobina han pactat per tal d'impedir iniciatives destinades al reconeixement de la diversitat nacional de l'Estat espanyol.

El *cosmopolitisme* és una actitud minoritària i de localització més difusa en l'estructura social que troba un precedent històric en l'internacionalisme proletari llibertari, molt important a Catalunya en el període que precedí la Guerra Civil, i també durant el transcurs d'aquesta. El cosmopolitisme és una actitud principalment intel·lectual i que defensa un món en què les diferències ètniques, lingüístiques i nacionals deixin d'actuar com a barreres per a la comunicació i la cooperació humanes.

Però les coses no són tan senzilles, i actualment entre aquells que defensen el cosmopolitisme hi trobem, almenys, dos grups. El primer integrat per persones que se senten, o diuen sentir-se, ciutadanes del món, hostils a qualsevol tipus de catalanisme i que, també generalment,

amaguen un espanyolisme centralista. El segon format per una mena de combinació entre una visió universalista de la cultura mundial i un nacionalisme català radical.

Arguments racionals i emocionals com a agents mobilitzadors en el nacionalisme català contemporani

Els arguments racionals i els emocionals es connecten estretament quan els intel·lectuals intenten desvetllar la nació i generar un moviment nacionalista que compti amb un suport massiu. La racionalitat emana de les raons objectives que els nacionalistes invoquen en la defensa de la seva causa. La independència o cotes d'autonomia més altes poden significar: una millor economia, bo i promovent el desenvolupament de la nació i el dret a conservar la riquesa que s'hi genera; una qualitat de vida superior; la protecció contra una sèrie de limitacions imposades per l'Estat; i, fins i tot, un aprofundiment de la democràcia afavorint la descentralització i l'autodeterminació.

23. Ferrater Mora, Josep. *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Columna-Proa, 1999, [1944] p. 92.

24. Salvador Giner, Lluís Flaquer, Jordi Busquet i Núria Bultà. *La cultura catalana: el sagrat i el profà*. Barcelona: Edicions 62: 1996, p. 102.

25. Per a una excel·lent, i fins ara única, anàlisi sociològica de la societat catalana vegeu Giner, Salvador (director) *La Societat Catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Institut d'Estadística de Catalunya, 1998.

26. Salvador Giner, Lluís Flaquer, Jordi Busquet i Núria Bultà *La cultura catalana: el sagrat i el profà*. Barcelona: Edicions 62, 1996, p. 62.

27. Castineira, Àngel. *Catalunya com a projecte*. Proa: 2001, p. 86.

28. Salvador Giner, Lluís Flaquer, Jordi Busquet i Núria Bultà. *La cultura catalana: el sagrat i el profà*. Barcelona: Edicions 62, 1996, p. 63.

Els nacionalismes d'oposició o no estatals emergeixen, generalment, dins dels estats nació ja establerts que disposen de les seves elits, d'una cultura i una llengua oficials, d'un sistema educatiu, de mitjans de comunicació i que, a més a més, gaudeixen del reconeixement internacional com a institucions polítiques.

Fotografia: Assemblea d'intel·lectuals i professionals reunida a Montserrat el desembre de 1970 per protestar pels judicis de Burgos. (Foto: Colita)

Les emocions sorgeixen quan la nació es presenta com una comunitat que transcendeix les vides limitades dels individus que la formen, alhora que els ofereix un sentiment d'identitat col·lectiu.²⁹ Pertànyer a una nació, que és real en les ments dels seus membres, els dona un sentit de continuïtat basat en el sentiment de pertànyer a un grup comparable a una família extensa. Els individus neixen, creixen i són educats en famílies específiques i aquestes famílies viuen dins de nacions concretes, que actuen com a agents socialitzadors. Les persones es desenvolupen en el si de cultures particulars que defineixen la manera com aquestes persones es relacionen entre elles, amb els altres i amb la natura. L'ús d'una llengua específica acreix el sentiment de pertinença a una comunitat que comparteix una mateixa història i un conjunt comú de valors i de tradicions. Igual que en una família, la pertinença a la nació implica un cert grau de solidaritat, en aquest cas, amb els conacionals. També requereix sacrificis i genera sentiments d'amor i d'afecte que normalment s'accentuen quan el benestar del grup es veu amenaçat.

Els arguments racionals

Durant el règim franquista, l'objectiu primordial de la resistència consistia a restablir la democràcia i, juntament amb aquesta, el dret de Catalunya a desenvolupar la llengua i la cultura pròpies, i a recuperar les seves institucions polítiques autònomes. Aquestes demandes racionals

tenien la capacitat de suscitar reaccions emocionals intenses.

Quan ja han transcorregut més de vint anys d'ençà que es va restablir la Generalitat, quins arguments racionals invoquen els intel·lectuals i els polítics nacionalistes? Existeix un corrent majoritari que defensa la necessitat que Catalunya gaudeixi de nivells creixents d'autogovern, disposi d'un model de finançament singularitzat que li permeti desenvolupar plenament la seva identitat diferenciada i prosperar com a país — això inclou la revisió dels criteris i els mecanismes de la solidaritat inter-territorial —, i sigui reconeguda com a nació dins l'Estat espanyol. Un altre corrent sosté que Catalunya únicament podrà prosperar si esdevé independent. Des d'aquesta òptica, el progrés cultural, econòmic i polític, així com el reconeixement internacional, només es poden obtenir amb la independència.

Els tres arguments racionals principals que s'invoquen per convèncer, no tan sols els qui comparteixen un fort sentiment d'identitat nacional catalana, sinó també els qui defensen el catalanisme només en la mesura en què aquest es mostri capaç de millorar la qualitat de vida dels ciutadans, d'aprofundir la democràcia i/o de dinamitzar la societat civil, són els següents:

1) El dèficit de la balança fiscal de Catalunya, és a dir, la diferència entre la seva aportació fiscal i el que rep de l'Estat espanyol li és exageradament desfavorable, tot i assumint que Catalunya ha de contribuir més que altres zones de l'Estat i ha de ser solidària amb la resta d'Espa-

nya. Donar una solució a aquest greuge augmentaria automàticament els recursos de la Generalitat i, en conseqüència, milloraria la qualitat de vida dels ciutadans de Catalunya.

2) La descentralització política tendeix a enfortir la democràcia i a fer-la més eficient en apropar als ciutadans els processos de presa de decisions. Els problemes s'identifiquen, s'analitzen i es resolen allà on apareixen. En general, els polítics regionals coneixen millor quines són les necessitats i les aspiracions dels seus electorats. Des d'aquesta perspectiva un govern autonòmic més fort i amb més competències hauria de ser més eficient a l'hora de resoldre els problemes de la comunitat que representa.

3) El traspàs de competències a les institucions autonòmiques requereix la reassignació dels recursos per tal de facilitar la focalització de les polítiques i la planificació pressupostària regional. L'increment d'aquests recursos contribuiria, al seu torn, a revitalitzar la societat civil i a fomentar les iniciatives locals i regionals, plasmades en projectes culturals, econòmics i socials diversos.

Els arguments emocionals

En el nacionalisme català, els arguments emocionals remarquen el sentiment de pertinença a una comunitat cultural i territorial que, al llarg dels segles, ha compartit moments de joia i també moments de lluita i patiment. Els arguments emocionals giren al voltant de tres elements bàsics: la història, el territori i l'art.

Per exemple, les imatges de la tortura, l'emprisonament, l'exili, la proscripció i la manca de llibertat per expressar-se utilitzant la llengua i la cultura pròpies, viscudes per molts catalans durant el franquisme, encara són vives en la seva memòria. Els records de l'opressió franquista es connecten a un seguit interminable de greuges, lligats, pràcticament tots, als diversos moments en què al llarg de la història, Castella ha intentat eradicar la llengua i la cultura catalanes, i anihilar les institucions polítiques de Catalunya.

Els esdeveniments històrics clau, revestits d'un significat específic i capaços de despertar una resposta emotiva quan els catalans "expliquem la nostra història", inclouen: (1) la Guerra

dels Segadors (1640-52), l'aixecament secessionista català en contra de la monarquia hispànica, a causa fonamentalment de les pretensions fiscals que la corona esgrimia;³⁰ (2) l'Onze de Setembre de 1714, quan, després d'un atac franco-espanyol massiu, Barcelona va capitular, un fet que significaria l'abolició de les constitucions del Principat i el sotmetiment de Catalunya als esquemes rígidament centralistes i autoritaris de la monarquia de Felip V, quan el català fou prohibit i el castellà proclamat com l'idioma oficial.³¹ Les memòries històriques dels greuges més recents inclouen la supressió de la Mancomunitat l'any 1925 pel general Primo de Rivera i l'abolició, l'abril de 1938, de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya i, amb ell, de la Generalitat.

El territori de Catalunya també provoca referències emotives i és objecte de diferències entre els qui el limiten al territori de la Catalunya d'avui, Comunitat Autònoma catalana, i els que defensen un concepte més ampli de nació catalana, sovint expressat a través del terme Països Catalans. Aquests inclouen: el Principat de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears, i la Catalunya del Nord, incorporats al llarg de l'època feudal als dominis del comte rei de Barcelona, i que per aquesta raó comparteixen un origen cultural i lingüístic comú.

Els paisatges específics s'imbueixen d'emocions i es presenten com a personificadors de les tradicions, la història i la cultura de Catalunya. A tall d'exemple podem mencionar els monestirs de Ripoll, de Poblet, de Montserrat o de Cuixà; les muntanyes de Montserrat, el Canigó, i el Montseny; o els paisatges urbans, com ara la Plaça de Sant Jaume o el Fossar de les Moreres a Barcelona. Cal remarcar la gran importància del territori en tot moviment nacionalista, i no sola-

29. Vegeu, Escura i Dalmau, X. *Els sentiments i les raons de les nacions: Reflexions sobre l'anticatalanisme i d'altres sentiments i raons nacionals dins l'actual Estat espanyol*. Barcelona: Signament Edicions, 2000.

30. Elliott, J. H. *The Revolt of the Catalans*. Cambridge: Cambridge University Press, 1963.

31. Balcells, A. *Catalan Nationalism*. Londres: Macmillan, 1996, p. 12-17.

Tot moviment nacionalista necessita diversos tipus de referents, ja siguin històrics, territorials o simplement emocionals, que apel·len als sentiments dels individus, tot vinculant-los a un territori específic, a un passat i a un projecte de futur comuns. Fotografia: detall de L'onze de setembre, obra d'Antoni Estruch.

ment per les raons culturals i històriques que acabem d'esmentar, sinó perquè el territori és el 'continent' de la nació. El territori ens proveeix d'aliments, és on construïm les nostres cases, creem els nostres pobles i ciutats. El territori ens uneix als nostres avantpassats que hi van néixer, viure, treballar, lluitar i morir, i és precisament en aquest sentit, que el territori evoca la continuïtat de la nació i n'esdevé baluard sagrat.

El paisatge és ple de llocs que encarnen l'experiència i les aspiracions de la gent. Són llocs que esdevenen centres de significat; símbols que expressen sentiments, idees i emocions varies. Alguns d'aquests evocuen un marcat sentiment de pertinença a una col·lectivitat determinada a la qual atorguem un signe d'identitat. Es conver-

teixen, en realitat, en veritables símbols de caràcter netament nacionalista.³²

Per tot això és possible establir una connexió entre el significat que el territori i la seva preservació tenen en la teoria nacionalista i la reivindicació del territori que fan avui en dia diversos grups ecologistes que es proposen preservar-lo i mantenir-ne la puresa.³³

Algunes obres d'art i artistes seleccionats s'han convertit en símbols de la identitat catalana i se solen presentar com una part del corpus de la cultura catalana que ha rebut el reconeixement internacional. Les obres de Joan Miró, Salvador Dalí, Antoni Gaudí, Antoni Tàpies, Pau Casals, i un llarg etcètera, comparteixen aquesta posició amb exemplars de l'art romànic, com ara les esglésies de la vall de Boí, i també amb altres obres arquitectòniques destacades, com la catedral i el barri gòtic de Barcelona.

Però els elements que conformen la identitat catalana també inclouen manifestacions de la cultura popular i tradicional com la sardana, els castells, festes tradicionals com la Patum de Berga, el Carnaval de Vilanova, o la Dansa de la Mort de Verges i un elevat nombre de danses, cançons, músiques i instruments tradicionals.

Un altre símbol identitari poderós, que en certa manera no encaixa en la tipologia abans exposada, fa referència a l'esport, en particular, al futbol. Al llarg del franquisme, el Futbol Club Barcelona fou representatiu del sentiment catalanista i també va exemplificar de manera simbòlica l'oposició al govern de Madrid. Sempre que el Barça i el Real Madrid s'enfrontaven, el partit s'interpretava com alguna cosa més que una simple contesa esportiva. Tampoc no hem d'oblidar el contingut simbòlic de les campanyes actuals per a la creació d'una selecció catalana, un comitè olímpic català i per demanar que Catalunya tingui la capacitat de participar en competicions de caire internacional, tal com poden fer les seleccions escocesa o gal·lesa. Aquest moviment, que compta amb el suport d'un ampli sector de la població catalana, pressiona el govern de Madrid perquè canviï la resposta negativa atorgada des de bon principi a aquesta reivindicació.

La manera com les persones s'identifiquen i es relacionen amb la història, el territori i l'art, però també amb la cultura popular i amb aquells altres elements esdevinguts símbols d'un país, contribueixen a definir la comunitat a la qual pertanyen. Cal assenyalar que els símbols són eficaços perquè són imprecisos i amaguen l'heterogeneïtat de la nació. Els símbols transformen la diferència en l'aparença de similitud i, així, permeten que les persones atorguin integritat ideològica a la "comunitat". Aquesta és una de les raons que expliquen la força del nacionalisme per unir persones d'orígens socials i nivells culturals diferents.

El poder dels arguments emocionals flueix de la seva capacitat per apel·lar als individus que comparteixen la mateixa cultura, se senten vinculats a un territori específic i gaudeixen de l'experiència d'un passat i un projecte de futur comuns. Els intel·lectuals i els dirigents polítics (en determinats casos caldria afegir els líders religiosos) seleccionen i promouen els elements nuclears que conformen la identitat nacional i també generen ocasions en què es posa en relleu tot allò que uneix els qui pertanyen a la nació. Aquests moments inclouen commemoracions diverses, diades nacionals, festes tradicionals, conteses esportives, i tot un seguit d'actes públics. La dimensió emocional del nacionalisme dimana del sentiment de pertinença al grup i de la solidaritat envers els altres membres de la nació que l'amor a la pàtria és capaç de generar.

Resum

Els intel·lectuals, d'una banda, actuen com a artífexs del moviment nacionalista tot avançant arguments culturals, històrics, polítics i econòmics, amb l'objectiu de mantenir el caràcter distintiu de la nació i legitimar la seva voluntat d'autodeterminació. D'altra banda, els intel·lectuals són subversius i construeixen un discurs que mina la legitimitat de l'estat actual de les coses. Denuncien la situació en què es troba la nació dins de l'Estat i n'ofereixen una alternativa, promovent les condicions i els processos del conflicte. Els in-

tel·lectuals s'han de considerar com els formuladors de la ideologia nacionalista, però la seva tasca no s'atura aquí, perquè molts també fan d'agitadors i de mobilitzadors del moviment nacionalista. Valentí Almirall (1841-1904), Enric Prat de la Riba (1870-1917), Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) i, actualment, Josep Benet i Jordi Pujol són alguns dels ideòlegs clau del nacionalisme català que, en diferents moments històrics, s'han convertit en dirigents polítics extremament influents.

Tal com s'ha assenyalat més amunt, hi ha dos factors bàsics que defineixen el context sociopolític en què actuen els intel·lectuals de les nacions sense estat. En primer lloc, el nacionalisme d'oposició o no estatal emergeix dins d'estats nació ja establerts que disposen de les seves elits, d'una cultura i una llengua oficials, d'un sistema educatiu, de mitjans de comunicació, i que a més a més gaudeixen del reconeixement internacional com a institucions polítiques. En segon lloc, per reeixir, el nacionalisme de les nacions sense estat requereix l'existència d'una elit alternativa preparada per construir un discurs nacionalista crític de l'*statu quo*.

32. Nogué, J. *Nacionalismo y territorio*. Lleida: Editorial Milenio, 1998, p. 68.

33. Vegueu, Nogué, J. *Nacionalismo y territorio*. Lleida: Editorial Milenio, 1998, pàgines 87-94.